

Broedvogels en overnachtende vogels van de Houtrakkerbeemden

Niko Buiten

Inleiding

Sedert de aanleg in 1995 staan de Houtrakkerbeemden, het natuurontwikkelingsproject ten oosten van Spaarndam in de Houtrakpolder, in de belangstelling van vogelaars, vogelonderzoekers en andere natuurliefhebbers. In dit artikel gaat de aandacht onder meer uit naar de broedvogels en de overnachtende vogels van de Houtrakkerbeemden.

Broedvogels

In 1998 zijn de broedvogels van de Houtrakkerbeemden voor het tweede achtereenvolgende jaar geïnventariseerd. Dit gebeurde volgens de uitgebreide territoriumkartering, die in de handleiding *Broedvogels inventariseren in proefvlakken* (Van Dijk, 1996) wordt beschreven. In Fitis 34(2) worden de deelgebieden beschreven in het artikel *Ruim een jaar vogels tellen in de Houtrakkerbeemden* (Buiten, 1998). In tabel 1 worden de in 1998 en 1997 vastgestelde territoria gepresenteerd. Bovendien worden van enkele soorten zekere broedgevallen uit 1996 vermeld (tabel 2), zodat ook met dat jaar een vergelijking mogelijk is.

Om de gegevens overzichtelijk te bespreken is de broedvogelbevolking op basis van biotoopeisen onderverdeeld in ecologische groepen. Hierdoor worden toevallige ontwikkelingen in de toe- of afname per soort zo veel mogelijk buitengesloten en kan een verband worden gelegd tussen beheer en broedvogels. De indeling in ecologische groepen is voor een belangrijk deel gebaseerd op het gezamenlijke project "Broedvogels en beheer" van SOVON en Staatsbosbeheer (Schaminée & Jansen, 1998).

Pioniersoorten

Fazant, Kluut, Kleine Plevier, Visdief, Graspieper en Witte Kwikstaart behoren tot de pioniersoorten. Deze houden van kale, open vegetaties en voedselrijke ruigten. Een situatie die de eerste jaren na aanleg in de Houtrakkerbeemden aanwezig was en momenteel aan het verdwijnen is. Het aantal territoria van deze soorten is in vergelijking met 1997 met

50% afgenomen. Opmerkelijk is dat de Kluut alleen in Houtrakkerbeemden-West broedt. Dit kan verklaard worden uit het feit dat in dit brakke gebied voldoende voedsel aanwezig is in de vorm van vlokreeftjes, aasgarnalen en insectenlarven (Kuijper, 1998). Overigens werden in 1998 op een nest na alle nesten van de Kluut door de vos gepredeerd.

Tabel 1. Broedvogels van de Houtrakkerbeemden in 1998 en 1997.

Soort	Oost 1		Oost 2		Oost 3		West 1		West 2		West 3		Totaal	
	98	97	98	97	98	97	98	97	98	97	98	97	98	97
Fuut	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Nijlgans	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Bergeend	0	2	1	1	0	1	0	4	1	0	1	1	3	9
Smient	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
Krakeend	2	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	3	5
Wilde Eend	4	9	4	6	0	0	0	4	0	4	8	7	16	30
Slobeend	1	6	7	0	0	0	1	1	0	0	0	0	9	7
Krooneend	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
Tafeleend	0	2	1	0	1	0	1	1	1	1	1	1	5	5
Kuifeend	6	9	5	4	0	0	5	2	3	2	4	4	23	21
Fazant	0	0	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	3	3
Meerkoet	4	7	3	2	3	1	3	0	3	1	2	1	18	12
Scholekster	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	0	0	2	2
Kluut	0	0	0	0	0	0	2	8	2	1	3	4	7	13
Kleine Plevier	0	1	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	1	4
Kievit	5	3	5	1	3	0	2	0	5	1	2	0	22	5
Grutto	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Tureluur	2	7	2	3	0	0	0	1	1	0	2	3	7	14
Kokmeeuw	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	5
Stormmeeuw	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Visdief	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	8	2	8
Veldleeuwerik	5	3	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	7	3
Graspieper	2	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	4
Gele Kwikstaart	0	4	0	2	1	0	4	2	2	4	0	1	7	13
Witte Kwikstaart	1	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	2
Bosrietzanger	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
Kleine Karekiet	2	2	2	0	0	0	0	0	0	0	2	2	6	4
Kneu	1	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0	0	3	2
Rietgors	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Watervogels

Fuut, Nijlgans, Bergeend, Smient, Krak-, Wilde, Slob-, Kroon-, Tafel- en Kuifeend en Meerkoet behoren tot de watervogels. Deze soorten houden van open water, wat in de Houtrakkerbeemden voldoende aanwezig is. Ruim 50% van het aantal territoria dat in de Houtrakkerbeemden is vastgesteld komt voor rekening van de watervogels.

Wanneer we naar de afzonderlijke soorten kijken valt op dat het aantal territoria van de Meerkoet met 50% is toegenomen, terwijl het aantal territoria van de Wilde Eend is gehalveerd. Voor de Meerkoet kan dit verklaard worden door de toename van riet, waarin deze soort nestelt.

De Wilde Eend daarentegen nestelt in ruigten, die als gevolg van begrazing en maaien in de Houtrakkerbeemden zijn afgenomen. De afname met 10% van het aantal territoria van alle watervogels ten opzichte van 1997 komt geheel op rekening van de Wilde Eend.

Opmerkelijk is dat de Meerkoet in zowel Houtrakkerbeemden-West als Houtrakkerbeemden-Oost nestelt, terwijl hij de rest van het jaar voornamelijk voorkomt in Houtrakkerbeemden-Oost. Daar zijn voldoende waterplanten als voedselbron aanwezig.

Weidevogels

Scholekster, Kievit, Tureluur, Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart behoren tot de weidevogels. Deze soorten houden van grazige vegetaties. Het aantal territoria van deze groep is in vergelijking met 1997 met 20% toegenomen. De toename komt geheel op rekening van de Kievit, waarvan het aantal territoria en opzichte van 1997 verviervoudigde. Het oppervlak aan lage grazige vegetaties, de favoriete biotoop van de Kievit, is als gevolg van begrazing toegenomen. Wat onder meer ten koste is gegaan van de wat hogere, grazige vegetaties, waarin Tureluur, Grutto en Veldleeuwerik graag tot broeden komen.

Tabel 2. Aantal paar van een viertal broedvogels in de Houtrakkerbeemden in 1996-98.

Soort	1996	1997	1998
Kluut	26	13	7
Kleine Plevier	5	4	1
Kokmeeuw	6-8	5	0
Visdief	10	8	1

Riet- en struweelvogels

Bosrietzanger, Kleine Karekiet en Kneu behoren tot de riet- en struweelvogels. Deze soorten houden van riet en kruidenrijke vegetaties. Met de te verwachten toename van dit biotoop zal het aantal territoria van deze soorten de komende jaren toenemen. Momenteel zijn er als gevolg van begrazing en maaien nog weinig territoria van deze soorten aanwezig en ontbreken de kritische soorten nog.

Wanneer we alle ecologische vogelgroepen overzien valt op hoe groot het effect van het beheer (begrazen en maaien) op de vogelstand is. Staatsbosbeheer is op grond van de distelverordening tot de laatste beheersmaatregel om distels tegen te gaan aangemaand door de gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude. De vogelbevolking laat zich nu typeren als de Fuutrijke Weidevogelgemeenschap en nog niet als een moerasvogelgemeenschap (Ruitenbeek et al, 1990), waartoe het gebied blijkens het ontwerp *Plan Houtrakpolder* (Grontmij Noord-Holland, 1994) is aangelegd.

Het broedvogelonderzoek in de Houtrakkerbeemden vormt een aanvulling op de gegevens die in het standaardwerk *Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer* (Geelhoed et al, 1998) zijn gepubliceerd. Wanneer daarmee een vergelijking wordt gemaakt komen we tot verrassende ontdekkingen. Territoriumhoudende of overzomerende Krooneenden waren nog niet uit onze regio bekend tot zij in 1998 in de Houtrakkerbeemden werden vastgesteld.

Overnachtende vogels

Kort na de aanleg van de Houtrakkerbeemden is een begin gemaakt met het tellen van de in het gebied overnachtende vogels. Doel was daarmee het belang van het gebied als slaapplek aan te tonen.

In de periode september 1996 t/m mei 1998 zijn de overnachtende vogels, vooral in Houtrakkerbeemden-West, vrijwel maandelijks geteld. De gevolgde werkwijze is gebaseerd op methode die is beschreven in het handboek *Vogelinventarisatie* (Hustings et al, 1989). De tellingen begonnen steeds een uur voor zonsondergang en gingen door tot anderhalf uur daarna. Nadat eerst de aanwezige vogels waren geteld, werden daarna de wegvliegende en invallende vogels geteld. De resultaten staan in tabel 3.

Tabel 3. Overnachtende vogels september 1996 t/m mei 1998. Maxima per hoofdgebied en de maand waarin het maximum is vastgesteld.

Soort	Oost	West
Fuut	3 apr	2 apr
Blauwe Reiger	2 apr	8 aug
Lepelaar	3 apr	10 apr
Knobbelzwaan	15 apr	53 apr
Toendrarietgans	-	90 feb
Grauwe Gans	-	15 aug
Canadese Gans	-	1 mei
Nijlgans	-	143 okt
Bergeend	8 apr	17 mrt
Smient	42 mrt	102 okt
Krakeend	2 sep	8 okt
Wintertaling	2 mrt/apr	8 sep
Wilde Eend	32 sep	90 aug
Pijlstaart	3 mrt	-
Slobeend	47 apr	1 apr/mei
Tafeleend	5 mrt	20 jan
Kuifeend	21 apr	4 mei/okt
Soepeend	1 sep	10 mrt

Tabel 3. Vervolg.

Soort	Oost	West
Torenvalk	2 apr	-
Fazant	-	4 mrt
Meerkoet	100 sep	12 apr
Scholekster	70 apr	9 mei
Kluut	12 mrt	20 apr
Kleine Plevier	11 mei	4 apr
Bontbekplevier	3 apr	-
Goudplevier	-	8 sep
Zilverplevier	1 apr	-
Kievit	38 apr	12 mei
Kleine Strandloper	1 sep	-
Temmincks Str.loper	1 mei	-
Bonte Str.loper	6 mrt	2 jun
Kemphaan	8 apr	25 aug
Watersnip	4 apr	5 sep
Grutto	120 mrt	110 jun
Regenwulp	26 mei	-
Wulp	3 apr	55 sep
Zwarte Ruiter	5 apr	10 okt
Tureluur	40 apr	12 aug
Groenpootruiter	4 apr/mei	-
Witgatje	-	6 aug
Oeverloper	8 apr	2 aug
Dwergmeeuw	-	1 jun
Kokmeeuw	1 apr	60 aug/sep
Visdief	-	8 jun
Veldleeuwerik	2 apr	-
Graspieper	2 apr/sep	20 dec
Gele Kwikstaart	1 apr	3 mei
Witte Kwikstaart	12 mrt	3 apr
Ekster	-	2 jul
Zwarte Kraai	-	3 apr/mei
Spreeuw	100 apr	-
Kneu	1 sep	100 apr
Rietgors	-	2 nov

De Houtrakkerbeemden worden voornamelijk door zwanen, ganzen, eenden en steltlopers als slaappleats gebruikt. Het gebied vormt de enige bekende slaappleats van de Wulp in onze regio. Het is een machtige belevenis om 's winters van nabij de Toendrarietganzen voorzichtig te zien invallen, zonder deze te verstoren. Staand op de Ringweg waan je je in een oernatuurlijk landschap waarin -met enige

fantasie- snelwegen, electriciteitsmasten en menselijke bebouwing nog ontbreken.

Bedacht moet worden dat de in tabel 3 genoemde Lepelaar 's nachts in de Houtrakkerbeemden foerageert. Vanwege de veiligheid die het water tegen vossen biedt, zijn de Houtrakkerbeemden 's nachts niet alleen van belang als slaappleats, maar ook als foerageerplaats.

De gegevens in tabel 3 zijn onvolledig. Vanwege de grootte van het gebied is sprake van ondertellingen. Zo vallen invallende en wegvliegende kleine vogels in de schemering of duisternis niet of nauwelijks op. Ook zijn vogels dan soms niet meer te determineren.

Integrale gebiedstellingen

In 1998 zijn wederom wekelijks de overdag in het gebied verblijvende vogels geteld. Er zijn 51 volledige, integrale gebiedstellingen uitgevoerd. In totaal werden 88 soorten en 28501 exemplaren geteld.

Tabel 4. Toptien per hoofdgebied in 1998. Weergegeven is het gemiddeld aantal exemplaren per telling.

Oost		West	
Meerkoet	72	Smient	58
Wilde Eend	45	Wilde Eend	28
Spreeuw	32	Spreeuw	23
Smient	18	Grutto	15
Kuifeend	18	Kokmeeuw	12
Kievit	12	Kramsvogel	11
Krakeend	11	Tafeleend	10
Kauw	8	Kuifeend	9
Kokmeeuw	6	Boerenzwaluw	9
Zwarte Kraai	6	Gierzwaluw	7

Gebaseerd op de gegevens die voortkomen uit de integrale gebiedstellingen is in tabel 4 voor de Houtrakkerbeemden-West en -Oost een toptien van gemiddelde aantallen aanwezige exemplaren opgesteld. De toptien geeft inzicht in de overeenkomsten en verschillen tussen beide deelgebieden. De toptien van 1998 vertoont ook enig verschil met die van 1997 (Buiten, 1998). De zaadeters zijn uit de toptien verdwenen. Dit komt, omdat ze bij gebrek aan voedsel minder in de Houtrakkerbeemden voorkomen. Keep en Sijs zijn in 1998 niet waargenomen. Verder valt de aanzienlijke stijging van het aantal Spreeuwen op: een verdubbeling (in Oost) of verdrievoudiging (in West) ten opzichte van de vorige telperiode. Deze wijziging is het gevolg van

begrazen en maaien (een maatregel om distels tegen te gaan). Hierdoor neemt het gras toe en verdwijnen de een- en tweejarige planten. Door zijn wijze van wortelen is gras namelijk beter bestand tegen begrazing. De Houtrakkerbeemden krijgen hierdoor meer het aanzien van weiland en niet van rietland en rietruigte met water, moeras en bos, waarvoor het is aangelegd (Grontmij Noord-Holland, 1194; Stichting Zuid-Kennemerland Natuurlijk, 1997).

Ander onderzoek

Het leuke van de Houtrakkerbeemden is dat er door KNNV-ers ook onderzoek wordt gedaan naar de flora en fauna: de biotoop van vogels. Hierdoor kunnen ecologische relaties worden gelegd. Maar het is ook duidelijk geworden dat het voor vogels minder belangrijke deelgebied Oost 3 juist van groot belang is voor libellen en amfibieën die zich er voortplanten en er in fikse aantallen voorkomen (Buiten, 1999). Ook is bekend geworden dat in Houtrakkerbeemden-West vis, namelijk snoekbaars, aanwezig is.

Laatste nieuws

De in dit artikel geschetste ontwikkeling van de Houtrakkerbeemden naar moeras heeft zich in 1999 voortgezet: het aantal broedterritoria van rietvogels, zoals de Kleine Karekiet, nam toe. Bovendien werd in 1999 voor het eerst een broedterritorium van een kritische soort, namelijk de Grote Karekiet, vastgesteld. Deze soort houdt van jong waterriet en voedt zich met grote insecten als libellen.

Dankwoord

De integrale gebiedstellingen, slaappleatstellingen en broedvogelinventarisaties zijn en worden uitgevoerd door de volgende leden van de Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland: Eric van Balkum, Hans Peter Breeuwsma, Niko Buiten, Adriaan Dokter, Pieter van Eijk, Hans Groot, Evert van Huijssteeden, Guido van Leeuwen, Ria van Tongeren, Sietske van der Veld, Wim Vosse, Herman van Welzen en Marianne Willems. De coördinatie is in handen van Niko Buiten. Hans Groot neemt de gegevens op in een database en voert bewerkingen uit. Arnoud van Utrecht, boswachter van Staatsbosbeheer, nam deel aan enige integrale gebiedstellingen en broedvogelinventarisatieronden. Staatsbosbeheer verzorgde de onderzoeksvergunning.

Rest mij dank te zeggen aan alle bovengenoemde mensen en aan de leden van de KNNV, zonder wier hulp dit artikel niet tot stand had

kunnen komen. Ik hoop nog vaak van hun diensten gebruik te mogen maken. Wie mee wil doen aan de integrale gebiedstellingen kan zich opgeven door een briefje te sturen naar Niko Buiten.

Literatuur

- Buiten, N., 1998. Ruim een jaar vogels tellen in de Houtrakkerbeemden. Fitis 34(2): 62-71.
- Buiten, N., 1999. Resultaten van het onderzoek naar hogere planten, mossen, dagvlinders, libellen, amfibieën, mollusken, zoogdieren en vogels in de Houtrakkerbeemden (natuurontwikkelingsproject Houtrakpolder) januari 1998-december 1998. Haarlem.
- Dijk, A.J. van, 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- Geelhoed, S., Groot, H., Huijssteeden, E. van, Leeuwen, G. van & Nobel, P. de (red), 1998. Vogels in het landschap van Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer. Vogelwerkgroep Zuid-Kennemerland/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Grontmij Noord-Holland, 1994. Plan Houtrakpolder. Onderzoek ten behoeve van het natuurontwikkelingsproject en de 18-holes golfbaan. Alkmaar.
- Hustings, M.F.H., Kwak, R.G.M., Opdam, P.F.M. & Reijnen, M.J.S.M. (red.), 1985. Vogelinventarisatie. Achtergronden, richtlijnen en verslaglegging. Pudoc/Vogelbescherming Nederland, Wageningen/Zeist.
- Kuijper, W., 1998. De Houtrakkerbeemden. Inventarisatie waterdieren 1998. Noordwijk.
- Ruitenbeek, W., Scharringa, C.J.G. & Zomerdijk, P.J., 1990 (red.). Broedvogels van Noord-Holland. SVN/Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Assendelft.
- Schaminée, J. & Jansen, A., (red), 1998. Wegen naar natuurdoeltypen. Ontwikkelingsreeksen en hun indicatoren voor herstelbeheer en natuurontwikkeling (sporen A en B). Rapport IKC Natuurbeheer nr 26. IKC Natuurbeheer, Wageningen.
- Stichting Zuid-Kennemerland Natuurlijk, 1997. Beheersvisie Houtrakkerbeemden. Hoofddijnen voor het beheer van de Houtrakkerbeemden. Haarlem.

Niko Buiten, Spaarne 49 app 1.7, 2011 CE Haarlem.